

سخن نهاد

نوسازی شهری، جریانی مستمر و پایدار

علیرضا عندلیب / رئیس نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران

نوسازی شهری، تاریخی به قدمت شهرنشینی در جهان دارد؛ چراکه شهری فعال و زنده است، که تحول و نو شدن را در بطن خود داشته باشد و بتواند به زندگی ادامه دهد. هر شهری در مقطعی از تاریخ، بنا به دلایل مختلفی شکل گرفته است. همیشه جمعیتی گردهم آمده و مجموعه‌ای از عناصر کالبدی را برای مرتفع کردن نیازهای روزگار خود ساخته است. بدیهی است که شکل، اندازه و ابعاد این عناصر کالبدی - که بر اساس نیازهای جمعیتی معین ساخته شده است - با تغییر و افزایش جمعیت، تغییر پیدا خواهد کرد. این تحول با جنبه‌های کمی و کیفی خود، موجب نیاز به تحولات کمی و کیفی فضاهای شهری می‌شود.

در گذشته، با تغییر جمعیت و نیازهای آن که غالباً تدریجی و کند بود، شاهد تغییرات تدریجی و آهسته فضاهای شهر و عناصر کالبدی آن بودیم. فضاهای شهری که به تدریج و آهسته کهنه می‌شد، همیشه به تدریج و آهسته نو شده و به تبع نیازهای جدید، تجدید حیات می‌نمود. اما در چند قرن اخیر و به ویژه پس از انقلاب صنعتی و وقوع شهرنشینی شتابان و گسترده، بافت شهری نیز با روندی شتابان نیاز به تغییر یافت تا با نیازهای فزاینده متعدد هماهنگ و هم‌آوا شود.

در جهان امروز، این تغییرات شتابان به صورت جریان‌هایی شاخص بروز می‌کند که برخاسته از منشأ بیرونی یا درونی، تأثیرات عمیقی را بر جای می‌گذارد. به این دلیل امروزه، پیدا کردن راهکارهای نوسازی شهری، ناچار به شناخت عمیق و علمی از روند تغییراتی است که هر روز پیچیده‌تر از گذشته و با شتاب بیشتری وقوع می‌یابد.

مطابق متون تخصصی، بیشتر برنامه‌های نوسازی شهری در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم رواج پیدا کرد. طی چند دهه اخیر، تعاریفی متناسب با شرایط زمانی و مکانی از نوسازی شهری ارائه شده است. گرچه این تعاریف بسته به شرایط، تفاوت‌هایی با یکدیگر دارد، اما تمامی بر این نکته تأکید دارد که نوسازی شهری، برنامه منسجم و معینی است که باید در فضاهای شهری اجرا شود. تأکید بر برنامه‌ای بودن نوسازی، خود بر ضرورت برخورد هدفمند، روشمند و سیستمی با پدیده فرسودگی و عوامل آن و نیز با روش کار لازم برای نوسازی شهری دلالت دارد. نوسازی شهری در متون تخصصی جهانی به عنوان "برنامه‌ای است که با هدف کمک به اجتماعات شهری طراحی می‌شود تا شرایط زندگی و محل زندگی ایشان را بهبود و توسعه بخشد. این توسعه و بهبود شرایط، ابعاد فیزیکی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی دارد". تعدادی نیز نوسازی شهری را برنامه‌ای به منظور توسعه زمین و محله‌های مسکونی تعریف می‌کنند که معمولاً در محله‌های کمتر توسعه‌یافته یا توسعه‌نیافته شهری صورت می‌گیرد و عمدتاً به تغییر کاربری زمین توجه می‌کند. فضاها و عناصر کالبدی شهری اعم از ساختمان‌ها، فضاهای باز و شبکه‌های ارتباطی، گرچه هر یک به صورت مجزا قابل بررسی و مطالعه است و هر کدام می‌تواند به تنهایی دارای ساختار و هویت انفرادی باشد؛ اما در یک شهر یکپارچه و پایدار، عناصر به صورت شبکه‌های درهم‌تنیده‌ای عمل کرده و با ارتباطات موجود با یکدیگر، پیوندهای ارگانیک پیدا می‌کنند. این پیوندها و شبکه‌ها، جریان‌های زندگی و توسعه را در شهر برقرار می‌سازد. جریان‌ها، اعم از کالبدی و غیرکالبدی یا واقعی و مجازی، مانند جریان‌های حمل و نقل شهری، انرژی، مبادلات اقتصادی، ارتباطات اجتماعی و فرهنگی، شبکه‌های خطوط تلفن و اینترنت، هم بر ساختار فضاهای شهری تأثیر می‌گذارد و هم عملکرد این فضاها و عناصر شهری را تسهیل می‌کند.

بر اساس تفکر سیستمی که امروزه به صورت پارادایم شبکه‌ای، پیوندی و جریانی شناخته می‌شود؛ عناصر و فضاهای شهری درون شبکه‌های ساختاری - عملکردی با یکدیگر پیوندهای مستحکمی پیدا می‌کند و جریان‌های زندگی اعم از واقعی و مجازی که لازمه حیات اجتماعی و اقتصادی در شهرها است را تسهیل می‌کند. بر اساس چنین تفکری، یکپارچگی و پایداری یک شهر بسته به ساختار و کارکرد شبکه‌ها، قوت پیوندها و شدت جریان‌های شهری است که یک کل

ویژه نامه نهاد توسعه تهران، مجله‌ای اختصاصی برای مسائل شهر است که به سفارش و پشتیبانی «نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران» به ضمیمه ماهنامه منظر منتشر می‌شود. شهر، به مثابه پیشرفته‌ترین دستاورد تمدن انسان، آن چنان که شأن اوست شناخته نشده است. در جامعه ایران، علی‌رغم سنت پویا و عظیم شهرنشینی، این نقیصه بیشتر چهره‌می‌نماید.

«نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران» که رسالت هدایت طرح‌های توسعه شهری تهران را بر عهده دارد با درک منطقی و واقع‌بینی از مسئله، توسعه فرهنگ شهر و گسترش مطالعات شهری را در میان فعالیت‌های خود برنامه‌ریزی کرده است. بومی ساختن مسئله شهر در جامعه ایران و کشف راه حل‌های متناسب شرایط اجتماعی ما، هدفی است که از طریق رشد پژوهش‌ها و گسترش مطالعات علمی و نقد تجربه‌های جاری حاصل می‌شود. ویژه نامه نهاد توسعه تهران در صدد است در این زمینه گام بردارد.

■ سخن نهاد / ۲

■ پروژه صبر / ۴

■ مقدمه‌ای بر فرایند جایگزینی طبقات اجتماعی

در شهر / ۹

■ موانع نوسازی مشارکتی / ۱۲

■ درس‌هایی از سوریه و لبنان / ۱۶

■ تأملی بر الگوهای نوین برنامه‌ریزی و مدیریت

تغییرات کاربری اراضی شهری / ۲۰

■ توسعه میان‌افزا / ۲۵

■ طرح منظر شهری محله، راهکار تداوم هویت در

روند نوسازی / ۲۹

هیئت تحریریه ویژه نامه

دکتر علیرضا عندلیب / دکتر ناصر براتی

دکتر سید عبدالهادی دانشپور / دکتر غلامرضا کاظمیان

دکتر شریف مطوف / دکتر کیانوش ذاکر حقیقی

منسجم و مستحکمی را شکل داده و باعث یکپارچگی و پایداری شهر می‌شود.

در این صورت، هرگاه عنصری یا فضایی از یک شهر به هر دلیل نتواند خود را به شبکه‌ها، پیوندها و جریان‌های حیاتی شهر متصل سازد یا اتصال آنها قطع یا تضعیف شود، از گردونه یکپارچگی و پایداری شهر خارج شده و رو به اضمحلال و فرسودگی می‌رود. انطباق شکل با عملکرد به عنوان لازمه حیات عناصر و فضاهای شهری، در صورتی استمرار و تداوم می‌یابد که این شبکه‌ها، پیوندها و جریان‌ها ادامه پیدا کرده و توسعه یابد. در غیر این صورت، با فقدان انسجام و یکپارچگی شهری، برخی از عناصر و فضاهای شهری از بقیه عناصر و فضاهای شهری جدا شده و دچار انفصال می‌شود. در صورت انفصال، جریان‌هایی که آن عناصر و فضاها را برای ادامه حیات تغذیه می‌کرده‌اند، مانند جریان‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اداری، کار تغذیه را متوقف کرده یا آن جریان دچار اختلال می‌شود و با انقطاع جریان تغذیه، آن فضاها و عناصر شهری راه فرسودگی و میرایی را طی می‌کند.

بنابراین، نوسازی شهری، چیزی غیر از فرایندی پیچیده و سیستمی نیست که با شناخت نظام منسجم شبکه‌ها، پیوندها و جریان‌هایی که در شهر باعث یکپارچگی و پایداری شهر شده، آغاز شود. بر اساس چنین شناخت و بر پایه چنین تفکری است که برنامه‌ریزی جهت حفظ و توسعه چنین نظامی، که لازمه تداوم حیات شهر است، ضروری به نظر می‌رسد. توجه به ایجاد و استحکام هرچه بیشتر نظام یکپارچه شهری به منظور پایداری کل شهر از طریق تقویت شبکه‌ها، تشدید جریان‌ها و استحکام بخشیدن به پیوندها، ضرورت اساسی در فرایند نوسازی شهری است. به عبارت دیگر،

به دلیل اینکه نظام شبکه‌ها، پیوندها و جریان‌ها به صورت مداوم و مستمر فعالیت می‌کند تا پایداری و یکپارچگی شهری به صورت مداوم حفظ شود و نوسازی شهری عملی مداوم و مستمر است که باید همواره در شهر جاری باشد تا شهر زنده مانده و با یکپارچگی و پایداری درونی توسعه پیدا کند.

از سوی دیگر چنین تعریفی از نوسازی شهری - که آن را فرایندی پویا و مداوم، در مسیر بهبود و ارتقای نظام شبکه‌ای جریان‌های هم پیوند شهری به تصویر می‌کشد - این پرسش را پیش رو قرار می‌دهد که الزامات تحقق این مفهوم در شهر تهران چیست؟ آیا طرح‌های توسعه شهری تهران، به عنوان ابزاری در اختیار مدیریت توسعه شهری این شهر، تاکنون توانسته است چارچوب مناسبی را برای تحقق نوسازی شهری فراهم آورد؟ و در نهایت اینکه طرح جامع اخیر شهر تهران تا چه میزان پاسخگوی این نیاز است؟ باید اذعان نمود که علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته در این طرح، خلأهای ملموسی قابل مشاهده است. خلأهایی که یکی از ریشه‌های اصلی آن را می‌توان در ضعف تئوریک ادبیات نوسازی شهری در کشور و نبود چارچوب و مبانی نظری روشن بومی جستجو نمود. در نتیجه تا هنگامی که تلاش گسترده‌ای از سوی تمامی کارشناسان و متخصصین حوزه‌های گوناگون دانشگاهی، حرفه‌ای و مدیریتی مرتبط در مسیر رویارویی با این ضعف صورت نپذیرد، شاهد راهکارهای عملی مؤثری برای تحقق نوسازی شهری در طرح‌های توسعه شهری تهران نخواهیم بود. با امید روزی که با همت تمامی اجزای نظام برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه شهری کشورمان، بتوانیم طرحی متناسب با نیازهای نوسازی شهری جهت هدایت توسعه شهری تهران داشته باشیم.

انشاء...

۱: در یک شهر یکپارچه و پایدار، عناصر به صورت شبکه‌های درهم‌تنیده‌ای عمل کرده و پیوند ارگانیک پیدا می‌کنند. این پیوندها، جریان‌های زندگی در شهر را برقرار می‌سازد و چنانچه عنصر یا فضای شهری از کل شهر جدا شود، جریان تغذیه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اداری آن دچار اختلال شده و راه فرسودگی و میرایی را طی می‌کند. محله دولت‌آباد، مأخذ: آرشو سازمان نوسازی شهرداری.

